

інколи абсолютно несподіваних, що сприяє створенню атмосфери невимушеності, змагальності та співробітництва. Заохочується будь-яка пропозиція, думка, ідея, забороняється критика і насмішка щодо них. Тільки після збирання всіх пропозицій починається їх оцінка, яка полягає у всебічному та об'єктивному аналізі всіх пропозицій і виборі найбільш оптимальної з них.

Висновки. Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що методи активного навчання спрямовані на перебудову і вдосконалення навчально-виховного процесу. Вони створюють необхідні умови для формування і закріплення професійних знань, умінь та навичок; розвитку вмінь самостійного мислення, орієнтування у новій ситуації та знаходження підходів до вирішення проблеми. Використання методів активного навчання впливає на підготовку студентів до майбутньої професійної діяльності.

Запровадження методів активного навчання у навчальний процес сприяє підвищенню емоційного відгуку студентів на процес пізнання, посиленню мотивації навчальної діяльності, інтересу до оволодіння новими знаннями, вміннями та їх практичному використанню; розвитку творчих здібностей студентів, усного мовлення, формуванню уміння формулювати, обґрунтовувати й висловлювати власну точку зору, активізації творчого мислення.

Список використаних джерел

1. Бадаев А. А. Активные методы обучения / А.А.Бадаев. – М.: Профиздат, 1986. – 217 с.
2. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В.І.Лозова – Харків: "РЦНГ", ХДПУ, 2000. – 175 с..
3. Маршев В.И. Методы активного обучения управлению / В.И. Маршев, Е.Н.Лукаш. – М.: МГУ, 1991. – 349 с.
4. Смолкин А.М. Методы активного обучения / А.М. Смолкин. – М.: Высшая школа, 1991. – 176 с.
5. Щербань П.М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: [навчальний посібник] / П.М. Щербань. – К.: Вища школа, 2004. – 207с.
6. Ягупов В.В. Педагогіка: [навчальний посібник] / В.В. Ягупов – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2010р.

УДК 378.14:316.7

*Т.Л. Шепеленко
к. пед. н., доцент,
Криворізький економічний ін-
ститут ДВНЗ
"КНЕУ ім. В.Гетьмана"*

НЕВЕРБАЛЬНА ПОВЕДІНКА ЯК ЕЛЕМЕНТ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО ВИКЛАДАЧА ЕКОНОМІКИ

У статті розкрито сутність невербальної поведінки та її формування в навчальному процесі вузу.

Ключові слова: невербальна поведінка, комунікація, компетентність.

В статье раскрыта сущность невербального поведения и его формирование в учебном процессе вуза.

Ключевые слова: невербальное поведение, коммуникация, компетентность.

The paper discloses the essence of nonverbal behavior and ways of its formation in the learning process of higher education.

Key words: nonverbal behaviour, the communications, competence.

Актуальність. Одним із важливих компонентів професійної компетентності особистості виступає комунікативна компетентність, вагомою складовою якої є невербальна поведінка. Як зазначає В.О.Лабунська, невербальна поведінка “це соціально і біологічно обумовлений спосіб організації засвоєння індивідом невербальних засобів спілкування, перетворення їх в індивідуальну, конкретно-чуттєву форму дій і вчинків” [2, с. 45]. Значення невербальної поведінки полягає в тому, що вона передає не стільки те, що людина думає (для цього вона використовує вербальні засоби), скільки, що і як вона відчуває. І чим естетично виразніші засоби невербальної комунікації людини, тим ефективніше процес взаємодії.

Актуальність проблеми визначається практичними потребами всебічного удосконалення культури спілкування за рахунок невербальної комунікації. Значення невербальної поведінки в діяльності педагога підкреслюють численні дослідження (О.О.Бодальов, П.В.Галахова, В.О.Кан-Калик, В.А.Лабунська, О.О.Леонтєв, А.С.Макаренко, Л.І. Рувинський та інші).

Постановка проблеми. Культура педагогічної діяльності визначається не тільки рівнем фахових знань, ерудиції педагога, його особистісними якостями, а і високим рівнем володіння прийомами організації власної поведінки і впливу на студентів, тобто зовнішніми засобами виразності. Ці вміння в педагогічній діяльності відіграють значиму роль. Вони виступають зовнішньою формою прояву складного внутрішнього життя викладача, допомагаючи йому глибше і яскравіше виразити себе, розкрити все краще, професійно значуще в його творчій особистості.

У реальному процесі спілкування зміст характеристик невербальної поведінки виступає системою засобів, з допомогою яких людина здійснює вплив на інших людей і психологічний аналіз поведінки інших. Індивідуальний невербальний репертуар опосередковується використанням різноманітних невербальних засобів і їх комбінацій в процесі комунікативної діяльності.

Тому, оволодіння невербальною комунікацією потребує умінь: адекватної інтерпретації невербальних сигналів та індивідуальних моделей невербальної поведінки учасників спілкування; гнучкого використання власного невербального репертуару при реалізації невербальних комунікативних задач.

Основна частина. Педагогічний процес являє собою взаємодію, в якій не тільки викладач сприймає студентів, а і студенти сприймають його. О.О.Бодальов наголошував на тому, що коли учні сприймають учителя безпосередньо, або відтворюють його образ опосередковано, то перш за все вони відображають вираз обличчя, особливості ходи, любимі жести. Ці виразні рухи і виразні дії (рухи тіла, жести, міміка, погляд, пози) “створюють образ діючої особи, розкривають її внутрішній зміст у зовнішній дії”

[1, с.161] і роблять невидиму творчу діяльність педагога видимою, що дозволяє йому з меншими затратами сил і енергії добиватися більших результатів. А.С.Макаренко, звертаючись до вчителів, говорив: “Вихованець сприймає вашу душу і ваші думки не тому, що знає, що у вас в душі відбувається, а тому що бачить вас, слухає вас” [3, с.172] і стверджував, що для багатьох досвідчених педагогів такі “пустощі як стояти, як сидіти, як встати зі стільця,...посміхнутися, як подивитися стали вирішальними” [3, с.117]. Тому ефективність взаємодії педагога з учнями багато в чому визначається його вміннями гнучко використовувати власний невербальний репертуар при вирішенні педагогічних задач.

Спочатку студенти були ознайомлені з сутністю невербальної комунікації, особливостями сприймання і розуміння зовнішніх засобів виразності інших та чинниками, що обумовлюють адекватність вираження себе через невербальний репертуар у відповідності до ситуацій спілкування.

Для успішного розвитку вмінь невербальної комунікації на перших заняттях, ми проводили тести на самооцінку рівня їх сформованості. Порівняння результатів самооцінок з оцінками викладача, які склалися на основі спостереження та аналізу роботи студентів на різних етапах заняття, дозволяло продуктивніше формувати вміння невербальної поведінки, які виражалися в доцільності міміки, жестикуляції, погляді, рухів. На заняттях відпрацьовувалися різні види жестів: зображувальні, символічні, вказівні, експресивні.

Слід зазначити, що найбільші складнощі пов’язані з розвитком експресивних жестів. Типовим недоліком в цьому плані виступає невміння передавати за допомогою зовнішніх засобів виразності почуття, які переживає студент. Ліквідувати цей недолік допомагає система вправ на індивідуальну передачу інформації про заданий умовами завдання психічний стан людини. Адекватність чи неадекватність реакції аудиторії виступала показником сформованості вмінь студента за допомогою засобів невербальної поведінки передати гаму почуттів.

При відпрацюванні вмінь невербальної поведінки використовувалися елементи театральної педагогіки і, зокрема, вправи на передачу “уявного” предмету, логічного “якщо б”, “люстерко” та інші.

У процесі формування невербального репертуару особистості особлива увага зверталася, з одного боку, на розширення репертуару, а з іншого, – на те, щоб індивідуальні значення, які склалися суб’єктивно, максимально відповідали об’єктивним значенням, які є характерними для даної культури.

За допомогою імітаційних вправ відпрацьовувалися окремі невербальні дії (виразити за допомогою міміки, жестикуляції, погляду різні емоційні стани, передати певну інформацію тощо). Потім завдання ускладнювалися – відпрацьовувалася система вмінь з різних видів жестів (зображувальних, вказівних, символічних, експресивних) на протязі більш довгого

часу і в більш складних професійно-педагогічних ситуаціях. Для успішного формування адекватної мімічної і пантомімної реакції періодично проводилося тестування з метою самооцінки рівня засвоєння даних умінь. Порівняння самооцінок з оцінками викладача та інших студентів формувало рефлексивні уміння, що дозволяло усувати недоліки, і уміння передавати за допомогою зовнішніх засобів виразності складні почуття, які переживав студент.

Умінням “читати” чужу експресію студенти навчалися за допомогою системи вправ, які будувалися наступним чином: 1) розвиток уміння “читати” мімічні реакції на запропонованих фотокартках і малюнках; 2) формування уміння “читати” мову рук і пози; 3) розвиток уміння адекватно сприймати психічний стан людини по комплексу зовнішніх засобів виразності. При виконанні завдань необхідно було визначити емоційний стан людини, використовуючи різні види значень: значення – стан, значення – роль, значення – відношення.

Для визначення використовували спочатку фотознімки окремих людей, потім групові знімки, картини, на яких зображені дійові особи в динаміці. Практика засвідчила, що оволодіння кодом, який характеризує ту чи іншу емоцію, само по собі ще не дає позитивного результату. Необхідно враховувати ситуацію, яка викликала дану емоцію і значення інших експресивних сигналів. Вирішувалося це завдання за допомогою вправи “Німе кіно”. В запису на відео плівці давались ситуації “Лекція”, “На перерві”). При “німому екрані” студентам необхідно було: 1) визначити ситуативні ролі діючих осіб, їх емоційний стан; 2) втрутитися в розмову: а) звернутися з питанням, б) зробити зауваження, в) дати певні репліки, г) поставити себе на місце однієї дійової особи і продовжити озвучення її ролі.

Використовувалася методика вільного опису одного з членів групи, його можливі невербальні дії в певних ситуаціях. Наприклад, в ситуації: декан зробив зауваження вашому колезі з приводу його безвідповідального ставлення до навчання. Опис дій необхідно зробити за планом: 1) Що він хотів зробити? 2) Що він міг зробити? 3) Що він зробив? 4) Чому не зробив того, що міг, того, що хотів? При виконанні вправ на визначення поведінки в конфліктній ситуації, студентам необхідно було виконати завдання: 1) вибрати із запропонованих способів невербальної поведінки в заданій ситуації “свою” поведінку і обґрунтувати її; 2) передбачити можливі варіанти поведінки інших учасників; 3) виразити припущення відносно того, як бачать вашу поведінку інші учасники тренінгу. Ці вправи давали можливість виявити наскільки адекватно і повно партнери сприймають один одного, самих себе, як відображають групові процеси, формувати комунікативні вміння.

При формуванні невербальної поведінки ми виходили також з того, що уміння особистості кодувати і декодувати невербальну інформацію не завжди корелюють між собою. Тому дуже важливо при розробці змісту і

методів удосконалення невербального комунікативного потенціалу особистості, визначити ті психологічні структури, які одночасно опосередковують ці два процеси. У зв'язку з цим, при розробці методики удосконалення невербального репертуару ми намагалися використовувати таку систему вправ, яка одночасно опосередковує обидва ці процеси.

Розвиток невербальної поведінки в груповій взаємодії здійснювався шляхом залучення студентів до участі в рольових іграх, які потребували одночасно сприймати невербальні сигнали учасників гри і реагувати на них адекватними засобами невербалики. Ситуаційно-рольова гра в нашому експерименті виконувала дві функції: 1) діагностування – в ході гри відслідковувався рівень сформованості невербальної поведінки; 2) розвиток невербального репертуару. Для гри ми використовували ситуації творчого або конфліктного характеру, тому що саме такі ситуації створюють умови для емоційного збудження, яке є першоосновою всякої дії і проявляється особливо рельєфно в міміці, жестикуляції, позі. Непередбачені зміни в ході гри в поведінці однієї дійової особи вимагали корегування педагогічного впливу, що було неможливим без адекватності сприйняття, змін власного внутрішнього стану, рефлексування нових умов взаємодії, що потребувало використання відповідної комунікативної поведінки.

Методика розвитку невербальної поведінки передбачала дві важливі, з нашого погляду, умови. Перш за все, це забезпечення індивідуального підходу шляхом діяльності кожного на заняттях, порад, рекомендацій, спрямованих на удосконалення тих чи інших умінь.

Другою важливою умовою розвитку невербальної комунікації виступало постійне отримання студентом інформації про те як він діє, розвивається і яких результатів досягає на кожному етапі навчання. Це забезпечувалося наявністю зворотного зв'язку, механізм якого давав можливість викладачу своєчасно корегувати саморозвиток і більш результативно будувати процес оволодіння умінням невербальної поведінки. Сигнали зворотного зв'язку давали можливість кожному співставити своє "бачення" експресії другої людини з "баченням" інших, усвідомити свій комунікативний репертуар і його сприйняття іншими.

Зворотний зв'язок, який лежав в основі регулювання процесу саморозвитку, характеризувався рівнем складності. В простому зворотному зв'язку фіксувався успіх чи неуспіх в досягненні нескладної мети: вдалося чи не вдалося студенту виразити почуття радості, смутку, байдужості тощо. Через зовнішні засоби виразності, з допомогою механізму більш складних зворотних зв'язків, студент отримував інформацію не про результати виконання окремих дій, а про невербальну поведінку в цілому протягом більш довгого часу і в більш складній системі відносин. Це створювало можливість успішніше будувати процес самовиховання, коли мова йшла про подолання негативних звичок, стійких невмінь, пов'язаних з певними стереотипами.

Таким чином створювалися умови для переоцінки кожним студентом способів невербального вираження себе і формування умінь адекватно “читати” експресію інших. У процесі аналізу була виявлена жорсткість і однозначність в відображенні окремих елементів невербальної поведінки, що вимагало внесення відповідних змін в хід тренінгу. Увага зверталася та те, щоб суб’єктивне поле значень відповідало об’єктивно існуючим значенням. В разі виявлення розходжень, в діяльність студента вносилися корективи. Одночасно знімалась і однозначність в використанні власного невербального репертуару.

Висновки. Результатом проведеної роботи були зміни в невербальній поведінці студентів, які виражалися в уміннях більш адекватно сприймати партнера по спілкуванню, швидко й відповідно реагувати на зміни в ситуаціях комунікативної взаємодії, перебудувати свої дії на основі отриманої інформації.

Список використаних джерел

1. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком / А.А.Бодалев. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 2000с.
2. Лабунская В.А. Невербальные средства общения / В.А.Лабунская. – Ростов: Изд-во Рост.ун-та, 1979. – 135с.
3. Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду / А.С.Макаренко. – К., 1954. – (Твори: в 7т. / А.С.Макаренко; т. 4).
Стаття надійшла до редакції 27.07.2010р.

УДК: 377.112

Т.С. Сулима
аспірантка Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ КОМПЕТЕНТНОГО ПЕДАГОГА ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ У СВІТЛІ БОЛОНСЬКИХ ДОМОВЛЕНОСТЕЙ

У статті розглядаються психолого–педагогічні умови підготовки компетентного педагога професійного навчання.

Ключові слова: педагог професійного навчання, компетентність, компетенції, професійна компетентність.

В статье рассматриваются психолого–педагогические условия подготовки компетентного педагога профессионального обучения.

Ключевые слова: педагог профессионального обучения, компетентность, компетенции, профессиональная компетентность.

The article deals with the psychological and pedagogical conditions for the preparation of a competent teacher training.

Key concepts: teacher training, competence, professional competence.

Актуальність. Професійно-педагогічна освіта в Україні багато в чому повторює й відбиває загальні соціально-економічні проблеми національної економіки, доповнюючи їх своїми специфічними труднощами.